

HAMBERGER JUDIT

Sajátos törésvonalak és konfliktusok a cseh és a szlovák politikában az 1990-es években*

Az 1990-es évek demokratikus fejlődésének lehetőségei a csehek-nél és a szlovákoknál olyan politikai folyamatokat indítottak el, amelyek a két társadalom egymástól való eltávolodását és eltérő irányú politikai fejlődését magyarázzák. Mindez olyan törésvonalak mentén, olyan konfliktusok kirobbanásával folyt le, amelyek egy része a történelemben gyökerezik és máig hat, másik része pedig a demokratikus fejlődés által megkövetelt politikai és gazdasági rendszer kiépítésének és működtetésének játékszabályai által vált nyilvánvalóvá. Azokat a különbségeket, amelyek a két társadalom és nemzet között az 1990-es évek elején kirajzolódtak, a politikatudományi szakirodalomban S. Rokkan, A. Lijphart és S. M. Lipset munkásságának nyomán törésvonalaknak nevezzük. A cseh és a szlovák politikában a klasszikus törésvonalak nagy része kirajzolódott, de ezekre néhány olyan sajátos vonás jellemző, amelyeket a dolgozat az alábbiakban vázol fel.

Az 1990-es évek elejének Csehszlovákiájában a két nemzeti társadalom közötti törésvonalak a történelmileg kialakult törésvonalakkal voltak azonosak. Ezek között a legmarkánsabb a nemzetállam-építő nemzeti emancipáció törésvonala; a vallási-felekezeti törésvonal: a vallásilag artikuláltabb, főként katolikus és evangélikus szlovák társadalom szemben a főként szekularizált és főként ateista, de alapvetően katolikusellenes cseh társadalommal (ami nem jelenti azt, hogy nincsenek katoliku-

* Készült az OTKA TO29395 sz. kutatás keretein belül.

sok Csehországban); a két társadalom politikai értékrendje közötti törésvonal: a jobboldali polgári értékeket túlnyomó többségükben magukénak valló csehek, szemben a baloldali, szocialisztikus és etatista értékrendet magukénak valló szlovákokkal; a radikális gazdasági reformokat elfogadó, igenlő, helyeslő, szociálisan alapvetően nem megterhelt csehek szemben a gazdasági reformok miatt súlyos szociális helyzetbe került szlovákokkal; a szerves iparosítást és modernizációt korábban már megélt cseh társadalom szemben a szervesen modernizáció által megzavart, alapvetően rurális társadalmi értékek alapján élő szlovákokkal; a standard jobb-baloldali értékrend mentén szerveződött cseh pártrendszer szemben a semmihez sem hasonlítható szlovák pártrendszerrel, amelyben a nemzeti önállóság elve és értéke szervezte a pártpalettát, csoportosította a pártokat.

Az 1990-es évek elején Csehszlovákiában az alapvető, a politikai fejlődést rövid távon meghatározó törésvonal a csehek és a szlovákok, valamint azok politikai elitjei között húzódott, és a közös demokratikus állam milyenségére adott, eltérő jellegű válaszokon alapult. A szlovákok ebben az új demokratikus államban saját nemzeti emancipációjuk minél teljesebb kifejezését kívánták megvalósítani, a csehek pedig a hagyományos gazdasági-politikai demokratizálódás feladatait akarták véghezvinni. A különbségben megnyilvánult a szlovákok nemzeti emancipációjának jelentős fáziskésése és a csehek polgári értékrend alapján működő demokráciaigényének fejlettsége is.

A csehek és a szlovákok között a közös államban a legmarkánsabb törésvonal az állam politikai és jogi jellemzőinek kérdésében mutatkozott meg. Ez azt eredményezte, hogy újabb markáns törésvonal alakult ki, de már a két nemzetállam geopolitikai és értékrendi irányultságának megfelelően. A két alapdilemma azonban a csehszlovák államiság demokratikus fejlődésének vitájában vált végzetessé, és összefüggött azzal a kihívással, amit a globalizáció, a nemzetállamiság, a regionalizmus és a katonai-politikai, valamint gazdasági integráció nyugati igénye jelentett. Ezek a kihívások, amelyek a demokratizálódó közös csehszlovák államot érték, nem azonos reakciókat váltottak ki a két nemzeti köztársaság társadalmában. Másként mondva: a kihívásokra adandó válaszokról nem egyforma elképzelésekkel rendelkezett a cseh és a szlovák nemzet.

A szabadpiaci kapitalista jellegű gazdasági viszonyok és a parlamentáris rendszerű modern polgári demokrácia mint a gazdasági viszonyok politikai, valamint az alkotmányos jogállamiság mint ezek jogi kerete olyan kihívást jelentettek, amelyre a cseh és a szlovák társadalom nem azonos módon reagált, és nem is azonos módon válaszolt. Már a kérdés feltevése sem volt azonos. A csehek számára a gazdasági-politikai rendszer minél gyorsabb átalakítása, a szlovákok számára pedig a nemzeti

emancipáció kiteljesítése (a szlovák nemzetállam létrehozása) volt a fő cél.

A demokratizálási kísérletek tehát mást eredményeztek a cseheknél, és mást a szlovákoknál. Alapvető ellentét alakult ki abban a tekintetben, hogy a demokratizálás és a piacgazdaság bevezetése mennyire szerves az egyik, és mennyire az a másik társadalomban. Míg a csehek történelmileg és társadalmi értékrendjüket illetően a nyugati mintavételben néhány fázissal megelőzték a szlovákokat, addig a szlovákoknak a saját nemzetállamiságuk létrehozásával kellett foglalkozniuk (tehát a társadalomfejlődés és társadalomszervezés, a társadalmi identitás kialakításának olyan fázisa előtt álltak, amelyen a csehek néhány évtized óta már „túl voltak”). Az elmúlt tíz év tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az integrálódási feladatok mindkét társadalomban *mintakövetési kényszerként* működnek, és lassabban válnak szervesekké, mint azt kezdetben, a 90-es évek elején akár kívülről, akár belülről feltételezték.

A csehek és a szlovákok példája is mutatja azt, hogy az integrációs kihívás, amely a modernizáció nyomásként is értelmezhető, milyen nagy mértékben váltott ki eltérő hatást a jóval modernizáltabb, a szerves polgári fejlődés több szakaszán átment cseh társadalomból és a jóval kevésbé modernizált, a szerves polgári fejlődéstől távolabb levő szlovák társadalomból. Emellett azt is nyomon követhetjük, hogy mi az, ami mindkét társadalomban a bezárkózó nemzetállami tendenciákat erősíti, és mi az, ami ennek az ellenkezőjét igényli.

A *polgári demokrácia polgárosodási előfeltételei* a cseheknél sem teljesültek olyan mértékben, ahogy a kitűzött célok szerint szükséges lett volna, annak ellenére, hogy a közép-kelet-európai térségre vonatkozó nemzetközi felmérések azt mutatták, hogy a térségben a legpolgáriasultabb értékrenddel a csehek rendelkeznek. Az elmúlt években amellet, hogy beigazolódtott: a térség társadalmi közül a cseh a legpolgáribb, az is kiderült, hogy ez a polgáriasultság a kispolgárisághoz áll a legközelebb.

A *felülről vagy kívülről indított demokratizálás* mindkét országban, mindkét társadalomban destabilizáló zavarokat okozott és okoz, mert a várt gazdasági növekedés és a növekvő jólét nem volt olyan mértékű, mint amelyet előzetesen feltételeztek.

A GLOBALIZÁCIÓ ÉS A NEMZETÁLLAM KONFLIKTUSA

A globalizáció kérdése, problémája a cseh és a szlovák társadalomban és politikában elsősorban az európai integráció kérdéskörével kapcsolatosan merül fel. A globalizáció számukra az európai integráción keresztül jelenik meg, és a hozzá fűződő viszonyukat mind a bel-, mind a külpolitikai mérlegeléseikben az EU- és a NATO-integrációval kapcsolatban határozzák meg.

Mivel a szlovákok és a csehek (történelmi okokból) a nemzetállamiság „élményének” eltérő fázisában, eltérő történelmi idejében élnek, a globalizáció és nemzetállamiság közötti törésvonal sem azonos formában nyilvánul meg a két köztársaságban és a két társadalomban. A szlovákok a csehekhez képest minden tekintetben a megkésett fejlődés problémáival néznek szembe, így a nemzetállam és a globalizációs folyamatok egymáshoz való viszonyát is másként élik meg.

Az önálló Csehországban és az önálló Szlovákiában 1993-tól olyan politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok mentek végbe, amelyek a két társadalom önálló fejlődését tekintve „egészségesebbeknek” mondhatók. A szlovákok megkísérelték, hogy (a 19–20. századi minta alapján) kiépítsék saját nemzetállamukat, és annak olyan mértékben adjanak demokratikus kereteket, amilyen mértékben ők azt fontosnak tartják. A csehek viszont azt a nemzetállamot célozták meg, amelyet nyugaton hagyományos polgári demokratikus államnak tekintenek. A cseh nemzetállam világos nemzeti homogenitásra épül, a szlovák nemzetállam pedig kb. 20 százaléknyi nem szlovák lakosságot próbál nemzetileg-etnikailag integrálni, azaz asszimilálni. A szlovák nemzetállam létrehozásának akarata a közös csehszlovák államot kettéválasztotta, ezért azt is mondhatjuk, hogy a szlovák nemzetállam a csehszlovák állam szétesésének az oka, míg a cseh nemzetállam a szétesésnek csupán következménye volt. Van, aki úgy fogalmaz, hogy a cseh nemzetállam a szlovák önrendelkezés „mellékterméke” csupán.

A szlovákok demokratikus nemzetállamot csak 1993 óta építhetnek, ami magában hordozza a megkésetttség minden nehézségét. A csehek államiség-hagyománya ugyan nem folytonos, de több évszázadra tekint vissza, és az 1918 után létrejött Csehszlovákia is alapvetően cseh nemzetállamként funkcionált.

Az 1990-es évek elejének nagy kihívása a több évtizedes bolsevik politikai és társadalmi rendszer, valamint a SZU katonai, gazdasági és politikai diktátumának végével az integrációs-globalizációs kihívás volt. Erre gyors választ kellett adni, amit a csehek és a szlovákok nem azonos módon tettek meg. A szlovákok a külső politikai és katonai nyomás megszűnte, a nagyhatalmi vákuum kialakulása közepette azt látták helyesnek, ha megragadják az alkalmat, és létrehozzák saját nemzetállamukat, amire addig nem volt lehetőségük. Úgy ítélték meg, hogy a globalizációs-integrációs kényszer elfogadásának előfeltételeit csak az önálló nemzetállam keretei között lehet helyesen mérlegelni, hiszen a nyugati integráció nemzetállamok integrációja. Kettéválasztották tehát a közös csehszlovák államot, és helyette két kisebb (cseh és szlovák) nemzetállamot konstituáltak. Az integráció előzetes feltételeként értelmezték a csehszlovák állam dezintegrálását.

A globalizáció–nemzetállam–regionalizáció hármas követelményét tekintve a szlovák politikai elit úgy ítélte meg, hogy a szlovák nemzetnek szüksége van arra, hogy az önálló államiság adta keretek között mérlegelje: milyen módon és milyen feltételekkel fog bekapcsolódni az európai integráció folyamatába. Ilyen politikai indíttatástól hajtva a szlovák politikai elit olyan politikai és társadalmi helyzetet alakított ki, amelyben demokratikus eszközökkel már mást nem lehetett tenni, mint az államot két nemzeti köztársaságra, azaz két nemzetállamra osztani.

A közös Csehszlovákia szétválásával létrejött két nemzetállam alaphelyzete nem volt azonos. Míg a szlovák nemzettudat a nemzetállamiság elérésének élményéből új impulzusokat kapott, addig a cseh nemzettudatot az általános elbizonytalanodás jellemezte. A szlovák nacionalizmus nagy vehemenciával látott neki a nemzetállam építésének, a cseh nacionalizmusban viszont megerősödtek a (hagyományokkal bíró) sovinizmus elemei. A szlovák nacionalizmus nemzetállam-építése saját nemzeti kisebbségei (elsősorban a magyar kisebbség) ellen fordult, a cseh nemzetállam-építés pedig a területhez kötődő sovinizmus és rasszizmus megerősödésének kíséretében folytatódott.

A nemzetállamiság a cseh politikai elit szóhasználatában 1993-ban került elő, különösen akkor, amikor az önálló cseh állam értelmét és létjogosultságát (az elmúlt évtizedekben már sokadszor) kellett indokolni. A cseh nemzeti érdekek megfogalmazásának igénye is ekkoriban erősödött meg, és az integrációs folyamattal kapcsolatos politikai diskurzusban kapott új értelmet. A vitában a hosszú évekig a cseh kormányfő (Václav Klaus) a cseh nemzetállam (és egyáltalán a nemzetállamok) fontosságát saját euroszepticismusának indokolásához használta. A cseh nemzetállam fontosságával és értékeivel elsősorban akkor érvelt, amikor a nemzetek fölötti globalizáció–integráció elleni kifogásait ismertetette. Azóta folyamatosan védelmezi a cseh nemzetállamot, mint világosan kijelölt területet, amelynek meghatározott jogkörei és felségjogai vannak, és amelyet nem kívánnak felolvasztani azokban a nemzetek fölötti struktúrákban, amelyek tényleges gyökerek és reális identitás nélküliek. A Polgári Demokrata Párt elnöke és volt cseh miniszterelnök, népszerű politikus a nemzetállamok világos értékeit és rendkívüli fontosságát akkor is hangsúlyozza, amikor a „régioók Európája” ellen emel kifogást. A regionalizáció európai uniós kényszerével nemcsak szóban, hanem gyakorlati politikájával is szembeszáll. A nemzetállamot mint a túlságosan magas fokú integráció és az uniós direktív döntések elleni biztosítékot tartja fontosnak és fenntartandónak. A cseh nemzetállamnak Klaus és hívei, az euroszeptikusok és eurorealisták szerint a német Európával szemben is biztosítékként kell szolgálnia, hiszen az integráció egyik rejtett célja a német gazdasági (és ezen keresztül politikai) expanzió elősegítése. Tehát ha megszűnnek

vagy nagyon legyengülnek a nemzetállamok, akkor könnyű prédává válnak a német gazdasági érdekek számára. Ilyen megfontolásból sem tartják helyesnek sem Európa föderalizálását, sem regionalizálását.

Klaus miniszterelnökként, pártelnökként és a parlament képviselőházának elnökeként is megtett mindent, hogy Csehországban ne teljesüljön az Európai Unió regionalizálásra vonatkozó követelése. Ezért a regionalizációs törvényt csak Klaus kormányának bukása után (1997 végén) fogadták el, és 2001-től léptették életbe. Így Csehország a saját területi-közigazgatási reformját, amely összefügg a regionalizálás követelményével, mindössze néhány hónapja működteti.

A szlovák nemzetállam építése nem a cseh indítékok alapján folyik. A szlovák nemzeti politikusok lelkesen láttak neki annak, hogy a máshol a 19. és 20. században véghezvitt nemzetállam-építés módszereit alkalmazva a 20. század végén kialakítsák a szlovák nemzet állami felségterületét. Ennek legnagyobb akadályát éppen a nagy számú magyar nemzeti kisebbség jelenti, amely egyúttal olyan magas fokú politikai szervezettségre is képes, hogy saját erőből (tehát „pozitív diszkrimináció” vagy alkotmányos különjog nélkül) képes a parlamentbe is bejuttatni saját képviselőit, így részt vesz a szlovák nemzetállam működtetésében, törvényhozásban (és 1998 őszétől a szlovák kormányzatban is).

A megkésett szlovák nemzetállam-építés olyan külső politikai és gazdasági nyomás alatt folyik, amely rendkívül nagy próbátételnek teszi ki a szlovák társadalmat. *A szlovákok megoldhatatlan problémája, hogy egyszerre kell megfelelniük a nemzetállam-építés követelményeinek, azaz a bezárkózásnak, a külső befolyásoktól való védekezésnek, és egyúttal az integrációs és globalizációs nyitás kényszerének, azaz a külső hatások és befolyások előtti nyitottság elvárásainak.* Ez a kettős, ellentétes irányú követelmény a szlovákokat – éppen megkésett fejlődésük miatt – sajátos társadalmi tudathasadásos állapotban tartja, amelynek eredményeként nemcsak a társadalom különféle csoportjai között alakultak ki súlyos ellentétek, konfliktusok, azaz törésvonalak, hanem az egyének tudatában is.

A szlovák nemzetállam-építés és integrációs kényszer olyan társadalmi identitászarokokra épül, amelyeket a szlovák felmérések értékrendi bizonytalanságokként jellemeznek. Ezek elsősorban civilizációs, kulturális és politikai identitásproblémákat okoznak, ami viszont azt eredményezi, hogy a szlovák társadalom nem tud elég határozottan dönteni a kettős kényszer nyomása alatt, így az egész államépítés bizonytalanná válik. E társadalmi-értékrendi bizonytalanságból ered az a permanens szlovák bel- és külpolitikai instabilitás, ami Szlovákiát nemzetállami önállósága óta jellemzi, és ami éppen a szlovákok integrációs előrehaladásának gátja.

A szlovák nemzetállam-építés a területre és lakosságra irányuló abszolút nemzeti felségjogokra alapoz, ezért a nacionalista politikai erők politikai céljai között szerepel a más nemzeti-ségűek asszimilálása és a politikai döntéshozatalból való kizárása. A frissen megszerzett nemzetállami felségjogoknak és felségterületnek (abszolút jogköröknek) a globalizációt jelentő integrációtól való féltése olyan gátakat alakított ki, amelyek miatt Szlovákia az integrációs folyamatban jelentősen lemaradt a vele együtt indult államoktól. A nemzetállami terület és jogkörök elvesztésének félelmén alapszik az a belpolitikai konfliktus-sorozat is, amely az ország regionalizációs feladatainak elvégzése körül alakult ki. A szlovák régiók létrehozásának politikai gátja az a magyarkomplexus, amely a szlovák külpolitikai és belpolitikai mérlegelésekben számos hibás döntést eredményez.

A szlovák nemzetállam-építés elmúlt évei olyan jelentős belső törésvonalat hoztak felszínre, amelynek gyökerei a szlovák nemzetfejlődés és nemzeti ideológia múlt századi kialakulásának kezdeteihez vezetnek vissza. Ez a törésvonal is igazolja, hogy a szlovák nemzetfejlődés nemzetállam-építési szakaszának megkésettisége milyen tragikus hatással lehet nemcsak a szlovákok gazdasági és politikai fejlődésére, hanem a térség további fejlődésére is.

A szlovákok az 1990-es évtizedben az önálló állam kiépítésének feladatait azon alapdilemma jegyében végezték, amely összefügg a társadalom nemzeti és kulturális-civilizációs identitásának bizonytalanságával. Ez az alapdilemma pedig éppen az volt, hogy a szlovák társadalmat ki lehet-e tenni a nyugati civilizációs és integrációs elvárások miatti gazdasági és politikai megpróbáltatásoknak, vagyis hogy a szlovák társadalom képes-e megfelelni azoknak a tranzíciós feladatoknak, amelyek értékrendi váltást, a politikai kultúra, a politikai magatartás és értékek jelentős átalakítását igénylik. Ez nem más, mint a gazdasági és politikai reformok társadalmi támogatottságának, elfogadottságának kérdése.

Ebből a szempontból a szlovákok elmúlt évtizede során szinte mindennap felmerült az a kérdés, hogy melyik civilizációs körbe kívánnak tartozni, hogy saját államukat milyen államként, milyen politikai és gazdasági rendszerű országgént kívánják fenntartani, és hogy ennek alapján melyik civilizációs identitást választják. A szlovák politikai elit olyan belső harcot folytatott egymással az elmúlt évtizedben, amelynek az volt a tétje, hogy Szlovákia mint fiatal állam melyik geostratégiai, politikai és gazdasági érdekszférában, melyik nagyhatalmi vonzáskörzetben, befolyási övezetben fogja a közép- és hosszú távú jövőjét építeni. A tét tehát az volt, hogy Szlovákia a nyugati – német, integrációs érdekszférába kerül-e át, vagy pedig a keleti – orosz gazdasági és politikai érdekszférában marad. Mindkét „irányzatnak” voltak politikailag erős hívei és szorgalmazói. A

keleti – orosz érdekszférához való gazdasági és politikai csatlakozást szorgalmazó és építő szlovák miniszterelnök, Vladimír Mečiar volt az, akinek a legtöbb hatalom állt rendelkezésére ahhoz, hogy elképzeléseit megvalósítsa. A „nyugatos” irányzat, a nyugati Európához való integrálódás hívei az első szlovák köztársasági elnök, Michal Kováč mögé sorakoztak fel, és idővel létrehozták a Mečiar-ellenes politikai erők együttműködését, koalícióját.

Az ország távlati hovatartozásának e két, egymással ellentétes irányzata olyan politikai harcot vívott, amely mind a parlamentben, mind a parlamenten kívül, az utcán és az egész országban folyt. A belpolitikai instabilitás évei alatt a szlovák választók megsejtették, majd megértették, hogy mi a harc tétje, hogy milyen jövőt kínál számukra a két irányzat, és az 1998-as parlamenti választáson úgy döntöttek, hogy nagyobb részt a nyugatos irányzat híveit támogatják. Így a szlovák társadalom bizonytalan civilizációs identitása (az 1990-es évek közepén végzett felmérések szerint a szlovákok 40 százaléka nem tudta megmondani, hogy szerinte a társadalom melyik civilizációs értékrendhez tartozik) lassan a helyére kerül, és biztonsá válik, hogy a szlovákok a nyugati civilizációs értékrend részei.

A KÜLPOLITIKAI TÖRÉSVONALAK ÉS KONFLIKTUSOK

A szövetségi Csehszlovákiában (1990–1992) a külpolitikai prioritások tekintetében kezdetben (néhány hónapig) egységes volt azon akarat, amelyet a „Vissza Európába!” jelszavával hirdettek meg. Ezt elfogadta minden (akkor még ideiglenes) meghatározó és nem kommunista politikai formáció. A jelszó a nyugati integráció többféleképpen megfogalmazott és értelmezett feladatát tűzte ki célul, ami ma is a két nemzetállam külpolitikai prioritásai között szerepel.

Az első szabad választás a demokratizálódó Csehszlovákiában 1990 júniusában volt, amikor az induló politikai szervezetek még nem rendelkeztek átgondolt, kidolgozott külpolitikai koncepciókkal. Akkoriban a csehszlovák külpolitikát a szövetségi köztársasági elnök, Václav Havel és a baloldali liberális Jiří Dienstbier (szövetségi külügyminiszterként) irányította olyan „magánkonceptió” alapján, amely bizonyos illúziókra, Európa biztonsági és politikai egységesítésére, a NATO és a VSZ megszűnésére, felszámolására és a viszonylag könnyű és gyors európai integrációra épült. Abban a hitben és meggyőződésben éltek, hogy mivel Csehszlovákia előzőleg a nyugati fejlett világ része volt, most tehát csupán az a feladat, hogy oda visszatérjen.

Ebben az időszakban megjelentek azok a külpolitikai koncepciók, amelyek a biztonság területén megfogalmazták a semlegességet (ettől csak 1991 folyamán, a külbiztonsági helyzet fe-

szültebbé válása után tértek el). A meg nem reformált kommunista párt már az 1990-es választási programjában elítélte a szudétanémet követeléseket (és ez a téma a továbbiakban fontos külpolitikai vitatémává vált az egész cseh politikai színtéren).

Jelentős nézetkülönbség csak néhány hónap múlva, első-sorban 1990 végétől alakult ki a cseh és a szlovák politikai elit között. A cseh köztársaság külpolitikai prioritásai közé tartozott a cseh(szlovák) viszony rendezése a németekkel, míg a szlovákok külpolitikai prioritásai a szlovák-magyar viszony rendezésére irányultak. A csehszlovák külpolitika Dienstbier-féle koncepciójának vitája (mindenekelőtt a németekhez és a közép-európai térséghez való viszony, azaz a visegrádi együttműködés kérdése) a cseh közvéleményben váltott ki elutasító reakciókat, míg a szlovákoknál a nehézfegyvergyártás leépítésének kényszerére vonatkozó külpolitikai elvárások (az Egyesült Államok és Izrael követelései) elutasítása, valamint a szovjet fegyvergyártó nehézipari komplexummal való kapcsolat fenntartása, illetve megerősítése volt napirenden.

A cseh és a szlovák külpolitikai prioritások eltérései a közép-európai térség értékelésében és a visegrádi együttműködés ügyében is megmutatkoztak. Ez a szövetségi Csehszlovákia három éve alatt azért nem vált krónikussá, mert túl rövid volt az idő ahhoz, hogy a viták jelentős mértékben elmergesedjenek. Az azonban jelzés értékkel bírt a közös külpolitika lehetséges törésvonalaira nézve, hogy a szlovák politikai elit már 1990 végétől saját külügyi intézményrendszert kezdett kiépíteni. Ide tartozott a külön szlovák külügyminisztérium és a szlovák hírszerző szolgálatok szervezése is.

A cseh külpolitika

A szövetségi Csehszlovákia külpolitikai prioritása tehát a „Visszatérés Európába” jelszava volt, amely az országnak a nyugat-európai országok közé való betagolását, azaz az integrációt tűzte ki célul. A külpolitika értékrendi vitái akkor kezdődtek, amikor az lett a kérdés, hogy miként történjék az integráció. Az *integráció bel- és külpolitikai feltételeinek megítélése, módja és menete, különösen pedig annak politikai, társadalmi és gazdasági ára* vált a viták központi kérdésévé. Ezt tekintve nemcsak a csehek és szlovákok között, hanem a cseh és szlovák politikai eliten és társadalmon belül is megjelentek az eltérések. E kérdés fontos része lett ugyanis a szlovák fegyvergyártó nehézipar leépítése, a nyomában megjelenő szociális feszültségek és munkanélküliség, valamint a szövetségi kormány által mindenütt bevezetendő radikális gazdasági reform, és ennek elemeként a restriktív pénzpolitika is.

A közép-európai térség és a visegrádi együttműködés lehetősége és elutasítása olyan külpolitikai kérdéssé vált, amely nemcsak a cseh és szlovák elitet távolította el egymástól – ez a törésvonal jelenleg is megtalálható Csehország politikai életében. A cseh külpolitikának ez a regionális dimenziója a külpolitikai programokban szerepelt ugyan, de a gyakorlati külpolitikában mindent megtettek azért, hogy ettől a cseh politika távol tartsa magát. Az 1992 után érvényes cseh hivatalos kormányzati külpolitikában ridegség és elutasítás volt jellemző a közép-európai szomszédokkal való együttműködés intézményesítését illetően. Ez érvényes a cseh–szlovák államközi viszonyra is. Annak ellenére, hogy a cseh külpolitika hivatalosan „standard fölötti” kapcsolatokat deklarált az önálló szlovák állammal, ez a viszony az 1998-as kormányváltásig barátságtalan és elutasító volt. (Ezt leggyakrabban a közös szövetségi vagyon és kötelezettségek elosztása miatti problémákkal indokolták.)

A cseh külpolitikai viták és koncepciók összeütközése 1992-ben kezdődött (és azóta is tart). Az 1991-ben V. Klaus által létrehozott Polgári Demokrata Párt (ODS) programjában élesen bírálta J. Dienstbier szövetségi külügyminiszter addigi külpolitikai koncepcióját, és újfajta külpolitikai elképzeléseket helyezett kilátásba. Elvetette azt az elképzelést, hogy Csehszlovákia híd legyen Kelet és Nyugat között. Azzal érvelt, hogy Csehország egyértelműen a Nyugathoz tartozik, ezért nincs szükség kettős külpolitikai szerepvállalásra. Azt is elvetette, hogy Közép-Európa térsége intézményi alapjává váljon az össz-európai biztonsági rendszernek. (Ettől kezdve a Polgári Demokrata Párt elnöke, addigi szövetségi pénzügyminiszter, majd a cseh miniszterelnök, Václav Klaus nem szünt meg bírálni, elutasítani a térségre vonatkozó együttműködés nem pusztán kereskedelmi kapcsolatokra épített elképzeléseit.)

Ugyanígyan vehemenciával utasította el a közép-európai kezdeményezéssé vált Pentagonále-Hexagonále együttműködési formációt is. A térséggel szorosabban vagy szélesebben való együttműködést azon az alapon ellenezte, hogy azt csupán a térség viszonyaival tisztában nem lévő Nyugat szorgalmazza. Egyben tagadta, hogy e térségnek lennének olyan közös jellemzői, amelyek alapján országait „össze kellene kényszeríteni”. Elutasításának indokai között szerepelt azt is, hogy nem szeretnék, ha Csehszlovákiát belerángatnák olyan problémákba, amelyek a tőle keletebbre és délebbre levő instabil Európára jellemzőek. A párt programja egyúttal megemlítette a szomszédokkal való jó viszony szükségességét, és azt is, hogy Magyarország és Lengyelország olyan szomszédok, akikkel együtt kell haladni az integráció útján.

Klaus a visegrádi együttműködés szorgalmazását a Nyugat jelentős tévedésének titulálta, és számos esetben határozottan elutasította annak intézményessé tételét. Abban az időszakban,

amikor ő és pártja határozta meg a cseh kormányzati külpolitikát, az a szóbeszéd járta, hogy a cseh külügyminisztériumban nem szabad kiejteni azt a szót, hogy Visegrád. Klaus folyamatosan azt hangoztatta, hogy nem híve a multilaterális tárgyalásoknak, mert elképzeléseinek sokkal jobban megfelelnek a bilaterálisak. Elutasította, hogy Csehországot besorolják a „szegények klubjába” és a „cordon sanitaire”-t alkotó államok közé, amelynek az a feladata, hogy a problémákat a Balkánon és a volt SZU területén tartsa, ne engedje ezeket áttérjedni Nyugat-Európába.

A szomszédsági viszony mint a cseh külpolitikai koncepciók konfliktusainak forrása egyúttal a cseh-német viszonyra is kiterjed. A cseh külpolitika ideológiai dimenziókat öltő törésvonala a cseh-német viszony értelmezésében, értékelésében és a cseheknek a németekkel szembeni politikájában nyilvánul meg. Ez a viszony elsősorban a kitelepített szudétanémetek és a cseh társadalom és cseh politika viszonya, és csak másodsorban a hivatalos külpolitikák viszonya. A cseh-német viszony értékelésének és értelmezésének eltérései 1990 óta megfigyelhetők a cseh társadalmon és politikai eliten belül. Mindez a szudétanémet követelésekkel, a német egyesítéssel, a csehszlovák-német barátsági szerződéssel, a németek kitelepítésével, a cseh-német megbékélési nyilatkozattal kapcsolatos, évekig tartó vitában vált világossá. A törésvonal e kérdésben elsősorban egyrészről a cseh köztársasági elnök és a cseh politikai és értelmiségi elit kisebbik része, másrészről a cseh politikai elit nagyobbik része és a cseh társadalom túlnyomó többsége között húzódik. Lényege, hogy lehet-e engedni a szudétanémetek nyomásának, követeléseinek, bocsánatot lehet-e kérni a szudétanémetektől a kitelepítésért, és milyen politikát kell folytatni a terjeszkedő német gazdasági és politikai befolyással szemben.

A köztársasági elnök és a vele azonos politikai elveket vallók szerint a csehek hibát vagy bűnt követtek el akkor, amikor kitelepítették a szudétanémeteket, és ezért bocsánatot kell kérniük. A legbátrabbak még azt is felvetették, hogy a kollektív bűnösség elve miatt meg kell követni a németeket, és ezt az elvet ki kell iktatni a cseh(szlovák) jogrendből. A cseh társadalom nagyobbik része azonban olyan határozott és hangos elutasításban részesítette emiatt saját köztársasági elnökét és azt a kisszámú cseh értelmiségit, akik ezt a nézetet vallották, hogy azok kénytelenek voltak meghátrálni, és elfogadni azt az alapállást, hogy a csehek akkora erkölcsi fölényben vannak, voltak és lesznek a németekkel szemben (mindörökre?), hogy semmiféle „meghát-rálásra” nem kerülhet sor a csehek részéről.

A cseh-német viszony a cseh társadalom lélektani problémája, amely a németektől való (történelmileg megalapozott) félelemre épül. A németkomplexus olyan erősen él a cseh közvéleményben, hogy politikai elitjének nagyobbik része hatalmi

helyzetben és ellenzékben egyaránt olykor hibás politikai döntésekre és stratégiai mérlegelésekre ragadtatja magát. Az egyik ilyen fontos külpolitikai törésvonal éppen az integráció kérdése. A cseh euroszkepticizmus és eurorealizmus ugyanis ideológiailag részben éppen a németkomplexusra alapoz: amikor saját létjogosultságát indokolja, akkor a regionális és föderális integrált Európát német Európaként értelmezi.

Ennek a felfogásnak legmarkánsabb képviselője, hordozója éppen a cseh társadalomban igen népszerű polgári jobboldal. A Polgári Demokrata Párt és maga Václav Klaus integrációellenes politikáját mindezekén túl az eurobürokrácia elutasításával és azzal indokolja, hogy a föderális típusú integrációt az európai baloldal találta ki, ezért nem lehet és nem szabad megvalósítani. Meg kell azonban jegyezni, hogy az európai integrációt mint a német terjeszkedés eszközét azonban nem annyira V. Klaus, mint inkább pártjában tevékenykedő vagy az ő pártján álló ideológusok, politológusok, filozófusok (pl. Václav Bělohradský) szokták emlegetni. A Polgári Demokrata Párt által képviselt eurorealizmus 2001 áprilisában hivatalos pártokumentumban, 30 oldalas kiáltványban is megfogalmazást nyert (címe: *A cseh eurorealizmus kiáltványa*). A dokumentum, amely részletesen foglalkozik az EU-integráció kérdéseivel, egyúttal előrevetíti azt a lehetőséget, hogy Csehország nem kerül be az elsők között az Európai Unióba.

A Polgári Demokrata Párt euroszkepticizmusa több olyan politikai kérdésben kifejezést nyert, amelyek összefüggtek az integrációs elvárásokkal. Ezek közé tartozott – mint már említettem – a Csehország *regionalizálására* irányuló integrációs követelmény is. Lényege az volt, hogy a polgári demokrata cseh miniszterelnök mindent megtett, hogy ennek a követelménynek ne feleljen meg, annak ellenére, hogy ezt az 1992-ben elfogadott cseh alkotmány is előírta. Az ország regionalizálására vonatkozó alkotmányos törvényt ezért abban a rövid időszakban fogadta el a cseh képviselőház és szenátus, amikor 1997 végétől az 1998-as előrehozott választásig ideiglenes kormány működött, elsősorban azon politikai pártok által létrehozott ideiglenes kormány, akik a polgári jobboldal azon politikusai voltak, akik szembefordultak V. Klaus integrációellenes kül- és belpolitikai gyakorlatával.

A cseh belpolitika külpolitikai kérdésekben megnyilvánuló törésvonala tehát éppen az integráció kérdése, annak ellenére, hogy a hivatalos cseh külpolitikai kormányprogramokban 1993 óta külpolitikai prioritásként fogalmazzák meg a NATO- és EU-integrációt. A fő probléma nem az általánosságban megfogalmazott elvekkel és célkitűzésekkel volt (és van), hanem éppen azzal a gyakorlati politikával, amely ezt az integrálódási folyamatot hátráltatta, hátráltatja. Ennek hátterében viszont már kitapintható a politikai gyakorlat szándékossága (amelyet olykor

gúnyosan „a híres cseh politikai pragmatizmus” kifejezéssel illettek e politikai gyakorlat megvalósítását bírálók).

A Polgári Demokrata Párt mint meghatározó kormányzati politikai erő, s később mint meghatározó (és a szociáldemokrata párt kisebbségi kormányát szerződéses viszonyban pórázon tartó) ellenzéki erő integrációellenes elképzeléseivel olyan társadalmi akaratot fejez ki, amelyet a közvélemény-kutatások részben igazolnak, részben nem. A cseh társadalom ugyanis sem a NATO-tagság igenlését, sem az EU-integráció igenlését illetően nem tudott 50 százalékos támogatottságot felmutatni. A NATO-tagságra vonatkozóan a legkedvezőbb időszakokban is csak 40 százalék körül mozgott a tagságot egyértelműen elfogadók aránya. Az EU-integrációt illetően a cseh felmérések folyamatosan egyre csökkenő támogatottságot mutatnak ki, s ez az arány 2001-ben sem magasabb 45 százaléknál. Viszont éppen a Polgári Demokrata Párt választóinak körében nagyobb ennél az EU-integrációt támogatók aránya.

A külpolitikai prioritásokra vonatkozó törésvonalak hordozója az 1990-es évek politikai és gazdasági reformjainak csehországi fő hajtómotorja, a Polgári Demokrata Párt, amely szemléletében egyúttal tipizálta a cseh társadalom nagyobbik részét. Ezért a párt által képviselt politikai és társadalmi értékek, szempontok, fontossági sorrendek egyúttal kifejezték a cseh társadalom nagyobbik részének erre vonatkozó jellemzőit is.

A cseheknek a *külpolitikai viták* egyes témái ideológiai dimenziókban, ideológiai különbségekben is megjelennek. A cseh külpolitikának több olyan problémája van, amelyek miatt nem nevezhető állandónak, kiszámíthatónak. Azon kívül, hogy a cseh külpolitika jellegét mindig meghatározza az, hogy melyik párt adja a külügyminisztert és miniszterelnököt, jelentős tényező az is, hogy milyen a köztársasági elnök külpolitikája. Ezért Csehország külpolitikájára 1993 óta a *hármás központúság* jellemző, azaz több alapvető külpolitikai kérdésben háromféle külpolitikai irányzat és vélemény hangzik el hivatalosként. A cseh külpolitika kiszámíthatatlansága diplomáciai bonyodalmakat is okozott, mert a három „külpolitikai centrum” (a köztársasági elnök és hivatala, illetve a külügyminiszter, Josef Zieleniec és minisztériuma, valamint a miniszterelnök, V. Klaus) nem egyeztetett, olykor egymástól eltérő álláspontokat képviselt. Ezek alapkérdésekre is vonatkoztak.

A köztársasági elnök és a miniszterelnök közötti nézeteltérések a cseh külpolitika aktuális kérdéseire, éppen napirenden levő külpolitikai problémákra is vonatkoztak. (Például arra, hogy fogadható-e hivatalosan Rushdie vagy a dalai láma, mert ez befolyásolja a cseh nemzeti érdekeket a Távol-Keleten; vagy hogy milyen formában, milyen határozottan tiltakozhat a cseh külpolitika a délszláv háborúk borzalmai miatt, és milyen mértékben van erkölcsi és politikai alapja a cseheknek erre a tilta-

kozásra, hiszen pl. a boszniai lakosság elűzésével kapcsolatosan hogyan tiltakozhat az a politika, amely néhány évtizeddel azelőtt több mint hárommillió németet űzött el Csehországból hasonló körülmények között.)

A kormányzati cseh külpolitikának a Polgári Demokrata Párthoz való szoros kötődését kifogásolták a jobboldali kormánykoalíció kisebb pártjai (kereszténydemokraták, Polgári Demokrata Szövetség), aminek az lett a következménye, hogy az 1996-os rendes képviselőházi választás után felállt kisebbségi jobboldali kormánykoalíció koalíciós szerződésében a kisebb pártok kikötötték, hogy miként és milyen pontokon kell megváltoztatni a cseh kormányzati külpolitikát. Ezek közé a kérdések közé tartozott a visegrádi együttműködés, azaz a regionális együttműködés támogatásának és az ebben való aktív részvételek az ügye, valamint az EU-ba és a NATO-ba való integrálódás feltételeinek való határozottabb megfelelés akarása is.

A külpolitikai kérdések a cseh parlamentáris demokráciában elsősorban a belpolitikai vitákban, főként a pártok között játszanak szerepet, ami az 1998 előtti kormánykoalíciók vitájában is megmutatkozott. *Több ilyen kérdés a cseh kormánykoalíció egyes pártjai között (az integráció feltételeinek teljesítése – a visegrádi együttműködés kérdése azonban a Polgári Demokrata Párt vezető politikusai között is) konfliktust gerjesztő vitatéma volt.* Annak ellenére, hogy a cseh lakosság a felmérések szerint a külpolitikai kérdéseknek nem tulajdonít nagy jelentőséget, a mérsékelt polgári jobboldal szakadásának egyik, bár nem elsődleges oka éppen ez a konfliktussorozat volt.

A külpolitikai prioritások miatti konfliktusok pártok szerinti világos vonala csak az 1997 végén kialakult cseh kormányválság idején, a Polgári Demokrata Párt kettészakadásával következett be. Ekkor váltak ki ugyanis azok a jobboldali polgári erők, amelyek feltétel nélküli integrációpárti és a visegrádi együttműködést szorgalmazó külpolitikát tűzták ki célul.

A háromközpontúság elsősorban az 1993 utáni önállóság néhány évében volt jellemző. Ekkoriban az ellenzéknek a hivatalos cseh külpolitikára gyakorolt hatása és befolyása szinte a nullával volt egyenlő. Ezt az állapotot az 1998-as előrehozott választás után kormányra került szociáldemokrata külpolitika változtatta meg. Mivel az 1996-os választás eredménye az lett, hogy a jobboldaliak kisebbségben kormányoztak, az őket kívülről toleráló szociáldemokraták mint a legnagyobb ellenzéki párt külpolitikai elképzeléseinek is határozottabban helyt kellett adni, ami viszont azt jelentette, hogy az integrációellenes (euroskeptista-eurorealista) álláspontot módosítani kellett, valamint a visegrádi együttműködés teljes ignorálása helyett legalább látszólagos együttműködési akaratot kellett deklarálni.

Az 1998-as előrehozott választás eredményeként a szociáldemokraták a polgári demokraták (ODS) külső, szerződéssel biz-

tosított támogatásával kisebbségben kormányoznak, és a hivatalos kormányzati cseh külpolitikában a lassú, vontatott integrációs felzárkózás és a visegrádi együttműködés szorgalmazása jellemző.

A cseh parlamenti pártok lehetséges külpolitikai konszenzusának blokkján kívül helyezkedik el a szélsőbaloldali kommunista párt (KSČM) és a szélsőjobboldali Republikánus Párt (SPR-RSČ). Mindkettő a cseh–német kiegyezés elutasításából és a NATO-ellenességből szerzi külpolitikai programjának munícióját. (A republikánusok az 1998-as választások után kiestek a parlamentből.)

A szlovák külpolitika

Az önálló szlovák külpolitikában a törésvonal a nemzeti-nacionalista és populista keleti – orosz irányultságú politikai erők és azon politikai erők között húzódik, amelyek a nyugati integrációs külpolitikát szorgalmazzák. Ez a törésvonal azonos azzal, ami a szlovák nemzetállam stratégiai hovatartozásának tétje körüli harcban formálódott. A szlovák külpolitika egyéb lehetséges törésvonalai nem alakultak ki, mert az önálló szlovák külpolitikának még nincs hagyománya, intézményrendszere most épül ki, s így még csak alakuló állami külpolitika. A szlovák külpolitikában nem alakult ki a csehekéhez hasonló törésvonal az EU-integráció kapcsán. Érdekellentétek, konfliktusok a mečiar-i belpolitika külpolitikában is lecsapódó következményei miatt alakultak ki azokban az években, amikor a harmadik Mečiar-kormány (1994 vége–1998 ősze) a szlovák alkotmányos demokrácia intézményei és rendszere ellen indított frontális támadást. Ennek az lett a következménye, hogy Szlovákia kimaradt a NATO-kiterjesztésből, és az EU-integráció első körös tárgyalását megkezdő országok csoportjából is. Az emiatti szlovák belpolitikai konfliktusok nem rendeződtek és nem értek meg törésvonallá, azaz nem váltak tartósakká. Ez annál inkább így van, mert minden szlovák kormányprogram legfontosabb külpolitikai prioritásként a NATO-ba való bekerülés és az EU-integráció minél hamarabbi elérése szerepel. Integrációellenességét a szlovák politikai pártok között csak a parlamenten kívüli, jelentéktelen szélsőbal deklarálja. A parlamentben folyamatosan jelen lévő, kormányzati pozícióban is kipróbált szélsőjobboldali Szlovák Nemzeti Párt nyíltan csak a NATO-tagságot veti el, a pozitív semlegesség alternatíváját kínálva helyette.

A szlovák külpolitikában a szomszédságpolitika és a közép-európai térség, a visegrádi együttműködés kérdése nem jelent konfliktusokat, nem eredményezett választóvonalakat a szlovák politikai elitben és társadalomban. Ennek többek között az az

oka, hogy a cseh kormányzati külpolitika nem vállalja a hatalmi politizálás semmiféle formáját, míg a szlovák külpolitika a térségre vonatkozóan merészen hatalmi politikát folytat, amelynek központi értéke Szlovákia térségben betöltött kulcsfontosságú stratégiai helyzete. A szlovák politikusok tehát nagyra értékelik, s olykor túl is értékelik országuknak a közép-európai térségben elfoglalt földrajzi helyét. Erre építették azon elképzeléseiket, hogy amennyiben a NATO kiterjeszti szervezetét a térség országaira, akkor abban minden előzetes politikai és katonai feltétel nélkül benne kell lennie Szlovákiának is, hiszen nélküle nincs összeköttetés Lengyelország, Magyarország és Csehország között.

A CIVIL TÁRSADALOM ÉS AZ ÁLLAM KONFLIKTUSA

Törésvonallá mélyülő konfliktus a *civil társadalom* és az állam egymáshoz való viszonyában a cseh társadalomban alakult ki, ahol ez a kérdéskör ideológiai dimenziókkal is rendelkezik. A szlovákoknál a kettő konfliktusa csupán hosszabb ideig (az 1998-as választásig) tartó konfliktussá fajult.

Európai uniós kíváncságot az, hogy az átalakuló országokban a demokratikus államszervezet mellett az önmagát alulról megszervező társadalom is minél szélesebb körben érvényesülhessen. Ezért a harmadik szektor fejlettsége a demokratizálás fokmérőjeként szerepelt. Míg azonban számos integrációs feltételnek viszonylag gyorsan eleget lehet tenni, addig a polgári társadalom gazdagon differenciált hálózatát, szervezetét csak belső igények, belső fejlettség és kezdeményezések alapján lehet megteremteni. Fejlődésüket kiegyensúlyozott, részrehajlás nélküli állami politika kellene hogy segítse. A cseh és a szlovák civil társadalom fejlődésének lényegi problémáit jelzi az a különbség, amely a polgári társadalom felfogásának két alapkoncepciója között áll fenn. Az egyik alapkoncepció, amely szerint a polgári társadalom az ország demokratikus irányítása számára posztulálja a polgári társulások pozitív kihatásait, a csehországi civil társadalom formálódásának fő problémájára mutat rá. A másik alapkoncepció a polgári társadalomnak és a civil kezdeményezéseknek a nem demokratikus kormányzással szembeni ellensúlyát hangsúlyozza, ami viszont a szlovák civil társadalom formálódását meghatározó alapprobléma lényege.

Az 1990-es évek elején a két nemzeti köztársaságban (tehát a közös államban) végzett felmérések azt mutatták, hogy a két társadalom nagyjából azonos mértékben nem tulajdonít nagy jelentőséget sem a politikai pártokban való szabad társulás jogának, sem annak, hogy civil szervezeteket hozzon létre. A civil kezdeményezésekhez való állami viszony a két önállóvá vált államban különböző módon alakult. A cseheknél az indulásnál az

apátiát, az érdektelenséget kellett „felülről” legyőzni, a szlovákoknál pedig, ezzel ellentétben, civil kurázsira volt szükség ahhoz, hogy az állampolgárok a gyanakvó állammal szemben nyíltan vállalják ezekben való részvételüket.

A civil társadalom kialakulása mindkét önálló országban a társadalmi és egyéni mentalitás és politikai kultúra függvénye volt, de a cseheknél filozófiai-morális, a szlovákoknál pedig politikai kérdéssé vált.

Csehországban a civil társadalom és állam viszonyát az a politikai harc tükrözi a leglátványosabban, amely a köztársasági elnök V. Havel és a volt miniszterelnök, V. Klaus között folyt és folyik. Szembenállásuk társadalom- és államfelfogásuk különbözőségéből fakad, és a civil társadalom és a harmadik szektor fejlődésének és a társadalomban betöltendő szerepének, feladatának megítélésére is kiterjed. Nézetkülönbségeik a cseh politikai és társadalmi életben elvi-személyiségbeli és filozófiai-stratégiai vitaként vannak jelen, és mint ilyenek, több társadalmi és politikai törésvonal felszínre kerülésében játszottak és játszanak szerepet.

Szlovákiában a civil társadalom fejlődését a nacionalista, központosító politikát folytatott harmadik Mečiar-kormánynak a harmadik szektorral szembeni restriktív és diszkreditáló politikája gátolta, ami nemcsak a harmadik szektor, hanem az egész társadalom nagyfokú politikai polarizálódásával is együtt járt.

A cseheknél az alulról építkező polgári társadalom hivatalos politikától független, nonprofit szervezetek általi fejlődését a leghatározottabban a köztársasági elnök, V. Havel szorgalmazza, aki már ellenzékiként is az egyéni polgári felelősségre és az individuum öntudatára mint a demokratikus társadalom legmélyebb lényegére alapozta célkitűzéseit és értékrendjét. Köztársasági elnökként is hatalmas erőfeszítéseket tesz, hogy saját társadalmát a minél szélesebb körű, gazdagon differenciált civil társadalom építésére buzdítsa.

Vele szemben a volt kormányfő, Václav Klaus megkérdőjelezi a köztársasági elnöknek ezeket a nézeteit (is), és nem fogadja el a civil társadalom fogalmát, amelyet félrevezetőnek tart, szerte ugyanis az egyén és az állam között nem létezhet köztes szervezet, intézmény, szerveződés. Kormányfőként elvi és politikai vitát folytatott az államfővel a nonprofit szervezetek törvényi szabályozásának szükségességéről, és tagadta (tagadja), hogy a területi vagy regionális önkormányzatokra szükség lenne.

Szlovákiában a civil társadalom szervezése abban az időben történt (1992 és 1998 között), amikor a liberális értelmiségi csoportokat kiszorították a politikai hatalomból, ezért szellemi és szervező erejüket a civil szférában kamatoztatták. Abban az időszakban a harmadik szektor alakulását figyelő nyugati szakértők szerint az egész térségben a szlovák civil kezdemé-

nyezések rendelkeztek a legjobb minőségű szervezettséggel. Erre azért volt szükség, mert az állami politika szintjén próbálták meggátolni a harmadik szektor fejlődését és terjedését. Erre szolgált az alapítványi törvény módosítása. A lassan alakuló szlovák polgári társadalom mintegy alternatív politikai erőként nyilvánult meg az állampolitika autoriter tendenciáival szemben. Ezt az alternatív politikai erőt támogatta számos média, amivel felhívták a figyelmet a harmadik szektor létezésére, működésére. Hozzájárultak ahhoz, hogy kialakuljon a polgári részvétel, a polgári ellenállás hagyománya. A harmadik szektor támogatása, fejlődése és erősödése Szlovákiában országos és nemzetközi politikai kérdéssé vált, s e szektort felfedezte magának a parlamenti politikai ellenzék is.

A kormány így a harmadik szektort egyértelműen olyan ellenzéki területnek tekintette, amelyet a másik tábor emberei leptek el, és a restriktív törvényi szabályozás mellett bomlasztó eszközökhöz folyamodott: létrehozta „a kormányhoz lojális harmadik szektor” szervezeteit, amelyeket bőségesen megjutalmazott. Így párhuzamos, kormányhű, ellenszervezetek jöttek létre, aminek eredménye az a szlovák sajátosság, hogy a harmadik Mečiar-kormány teremtett magának „saját” civil társadalmat: saját újságírói és írói szervezetet, saját magyar kisebbségi képviselőket, saját roma etnikumot, saját nőszervezeteket, diák-szervezeteket, szakszervezeteket, egyetemeket, járási és területi önkormányzatokat. Ezzel kiteljesedett a szlovák társadalom szinte minden fontos politikai kérdésre vonatkozó polarizálása, amelynek eredményeként Szlovákiában a civil társadalom szférája is a demokrácia jellegéért folytatott harc színtere lett.

TÖRÉSVONALAK A TÖBBSÉG ÉS KISEBBSÉG VISZONYÁBAN

A cseh parlamentáris demokráciának a szlovákénál jóval mélyebb konszolidáltsági fokát bizonyítja az a tény, hogy Csehországban a többség és kisebbség viszonyában törésvonalak nem alakultak ki. Ez érvényes a politikai többség-kisebbség viszonyra és a nemzeti többség-kisebbség viszonyra is. Törésvonal egyértelműen az etnikai alapú többség-kisebbség viszonyban fedezhető fel, a cseh etnikumú többség és a roma etnikumú kisebbség között. Ez a törésvonal a társadalom nagyfokú xenofóbiáján és rasszizmusán alapszik, amit számos cseh és nemzetközi felmérés is igazolt. Az etnikai indíttatású törésvonal talán a legmélyebb és legatavisztikusabb a cseh társadalomban, és nehezíti, olykor lehetetlenné teszi az együttélést. Ez a törésvonal a cseh parlamenti erők viszonyában az 1998-as választásig élt, amíg a cseh parlamentben nemcsak a cseh szélsőbal, hanem a szélsőjobb is helyet foglalt. A republikánus párt (SPR-

RSC) 1992 és 1998 között vett részt a parlamenten belüli politikai életben, és mint ilyen, folyamatosan botrányos körülmények között hirdette rasszista, roma- és németellenes programjait és propagandáját.

A nemzeti többség és a nemzetiségi kisebbség közötti negatív viszony törésvonallá mélyülésének tipikus példája Szlovákiában a szlovák többség és a magyar kisebbség viszonya. Ez a törésvonal ugyancsak történelmi gyökerekkel rendelkezik, és a szlovák nemzetállamiság egyik legjellegzetesebb megnyilvánulása. Mindhárom elsődleges identitás (nyelv, kultúra, etnikum) vélt vagy valós különbségei kifejezést kapnak ebben a törésvonalban. Az eszerinti szlovák többség uralmának megvalósítása a célja a szlovák nemzetállam létrehozásának, melynek rövid (1993 óta tartó) történetére egyértelműen jellemző az intézményesített kisebbségi vétók hiánya a parlamentáris rendszerben és a jogrendszerben is.

A szlovák többség és a magyar kisebbség közötti törésvonal enyhülésének lehetőségét feltételezi hosszabb távon az a tény, hogy a magyar kisebbség koalíciós pártja (MKP) az 1998-as választás után a szlovák demokratikus ellenzékkel közösen kormányzati pozícióba került, és így a magyar kisebbség a szlovák többséggel együtt vesz részt az ország kormányzásában. Ez a törésvonal „erősségét” tekintve olyan jelentős lépés, hogy hosszú távon eredményezheti a törésvonal elhalványulását.

Politikai törésvonal rajzolódik ki a szlovák közéletben a parlamenti többség (azaz a mindenkori kormánykoalíció), valamint a parlamenti kisebbség (azaz a mindenkori ellenzék) között is. Ez annak a politizálási elvnek és gyakorlatnak a következménye, amelyet három kormányzási időszaka alatt Vladimír Mečiar valósított meg. A többségi parlamentáris demokrácia és a konszenzuális parlamentáris demokrácia közül ugyanis az előbbi választotta, de olyan vehemenciával és olyan értelmezésben, hogy a választás alapján a parlamenti többséget megszerzett politikai erő(k)é minden hatalom, így ahhoz is joga van, hogy az ellenzék mint az ország irányításához szüktelen elemet lehetőség szerint ne csak politikailag, hanem ténylegesen is likvidálja.

Sokéves kormányzásának ideje alatt erre Mečiar számos lépést is tett, aminek eredményeként az 1998-as választás után egyetlen kormányzóképes politikai erő sem volt hajlandó vele koalícióra lépni, annak ellenére, hogy ezt a választást is ő és Demokratikus Szlovákiáért Mozgalma nyerte. Ez tette lehetővé Szlovákiában az alapvető politikai fordulatot eredményező kormányváltást, és azt, hogy Szlovákia külpolitikai és nemzetállami törekvései határozottan a nyugati integráció irányába mozdultak el.

A szlovák parlamentben ellenzékben maradt két párt (a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom és a Szlovák Nemzeti Párt)

azonban önmagát zárja ki a parlamenti többség és kisebbség közötti, a konszenzuális demokrácia által megengedett érdekegyeztetéses mechanizmusokból, és így saját maga tartja fenn azt az állapotot, amelyet V. Mečiar teremtett.

A PÁRTRENDSZEREK KÜLÖNBSÉGE

A szabad választások eredményének és a kialakult pártrendszereknek a különbsége ugyancsak a cseh és szlovák társadalom közötti eltéréseket erősíti meg. Ahogy már fentebb hangsúlyoztuk, a cseheknél az 1990-es évek elején a gazdasági-politikai demokratizálás volt a tét, a szlovákoknál pedig a nemzeti értékek és a nemzetállam létrehozásának kérdése. A cseh és a szlovák pártrendszer (amelyekről még mindig nem mondhatjuk, hogy kialakultak, hiszen még 2001-ben is új szlovák és cseh pártok keletkeznek) tehát olyan különbségeket mutatott ki az 1990-es évek elején, amelyek miatt – demokratikus körülmények között – mindenképpen szét kellett választani a közös szövetségi államot. Egy évtized alatt erős, stabil és tömegek által támogatott pártok úgy alakultak ki, hogy nem egyformán tekinthetők pártoknak. Mert a demokratizálódás és modernizáció szempontjából tekintve ezek a nemzeti elvű törésvonal mentén formálódtak, tehát ezen az alapon választották szét a cseheket és a szlovákokat.

A közös Csehszlovákiában tehát az 1990-es évek elején országosan tekintve a két nemzeti köztársaságban nem összeegyeztethető pártformációk alakultak ki, és ezek kitűzött céljai sem voltak összeegyeztethetők.

1990 és 1992 között tehát mind a cseh, mind a szlovák politikai térfélen egymástól eltérő, sajátos, egyedi pártosodási folyamat ment végbe. Amíg a cseheknél a hagyományos jobb- és baloldali politikai és társadalmi értékek mentén differenciálódtak a politikai formációk, és programjuk tétje a gazdasági és politikai rendszerváltás, a gazdasági és társadalmi-politikai intézményrendszer reformja volt, addig a szlovák térfélen a jobb- és baloldal nem vált el világosan, sőt, a nemzeti elv, a nemzetállami célkitűzések alapján egységesült. Tehát a pártok kialakulása követte azt a folyamatot, a társadalmi-politikai igényt, amely többé-kevésbé megfogalmazottan, de eltérő célkitűzéseket hangoztatott.

Csehországban erős jobboldali blokk alakult, amely a társadalom nagyobbik részének akaratát is közvetítette, és a jobboldali gazdasági és politikai reform akaratát is kifejezte. Az 1992-es választások után Csehországban ez a jobboldal hozta létre a cseh kormánykoalíciót.

Szlovákiában az 1992-es választások után olyanfajta etatista-közösségi, nem pedig klasszikus jobb-baloldali képlet alakult

ki, amely a nemzetállamiság építésének sajátos, egyedi útját tűzte ki célul, s ami a szlovák bel- és külpolitikának különleges jegyeket (azaz célokat) kölcsönzött.

A közös Csehszlovákiában a két nemzeti térfélen két karizmatikus egyéniség 1991-ben hozta létre saját politikai formációját abból a célból, hogy nagyszabású politikai terveihez szervezeti kereteket (pártot) és társadalmi támogatottságot (népszerűséget) szerezzen magának, és megvalósítsa politikai céljait. Csehországban tehát V. Klaus hozta létre a Polgári Demokrata Pártot (ODS) a radikális gazdasági (és politikai) reform támogatására. Világosan polgári jobboldali konzervatív liberális célkitűzésekkel, az angolszász kapitalizmus és politikai rendszer megvalósításának céljával.

Szlovákiában V. Mečiar alapította meg a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalmat (HZDS) abból a célból, hogy minél több támogatót szerezzen a közösségi szlovák nemzetállam létrehozásához, és hatalmas tempóban növekvő népszerűsége segítségével magához ragadjon minden lehetséges hatalmat, amit csak megenged neki a számos hiányossággal elkészített szlovák alkotmány.

Csehországban kialakultak a baloldali pártok (a baloldali liberális Polgári Mozgalom az 1992-es választáson kiesett): a Csehszlovák (később Cseh) Szociáldemokrata Párt (ČSSD), valamint a Cseh és Morva Kommunista Párt (KSČM, később KSČ). Mindkettő a hagyományos baloldali értékeket védte, a hagyományos baloldali célokat tűzte zászlajára: a szociáldemokraták (a 68-as kommunisták egy részével) a nyugati szociáldemokrata hagyományok alapján kívántak politizálni, vagyis a mérsékelt szocialista baloldal politikáját kívánták megvalósítani, a kommunisták pedig (a térség összes volt kommunista-bolsevik pártjától eltérően a belső reformokat elutasítva) a bolsevik típusú kommunizmust céloztak meg (amit az 1990-es évek második felében mérsékelt). A kommunisták az 1990-es években a cseh társadalom 10–14 százalékát minden választás alkalmával meg tudták szólítani.

A kialakult (és átalakulóban lévő) cseh pártrendszerben alapvetően a folyamatosan hatalomban lévő polgári jobboldal differenciálódott, és mára kialakult a Klaus-párti polgári jobboldal és az ő kül- és belpolitikáját elutasító Klaus-mentes jobboldal (Szabadság Unió; hozzájuk csatlakozott az „örökös kormánykoalíciós” kereszténydemokrata néppárt is). Ők azok, akik a választásokon egymással és a szociáldemokratákkal versenyeznek a cseh választók nagyobbik részének szavazataiért. A cseh jobboldalon azonban a cseh szélsőjobboldali választók is találtak maguknak pártot, a republikánusokat (SPR-RSČ), akiket 6–12 százalékos arányban egészen 1998-ig a parlamentben tudtak tartani. Azóta a cseh parlamentben nincs

szélsőjobboldali párt, csak a kommunista szélsőbaloldal kapja meg a szükséges szavazatokat.

A szlovák pártrendszer a cseh pártrendszerénél jóval kialakulatlanabb, új pártok jönnek létre, „régiek” szűnnek meg. Elsősorban baloldali-közösségi és nemzeti jellegű pártok és mozgalmak jellemzik. A szlovák pártpaletta állandó tagjai a kommunistákból átalakult baloldal, a kereszténydemokraták mint jobboldali párt, és a nemzeti párt, mint jobboldali nemzeti érzelmű, nemzetvédő párt.

Az önálló Csehországban és az önálló Szlovákiában a saját belső problémáiknak megfelelőbb, tehát adekvátabb pártrendszer kialakulása figyelhető meg. A két nemzeti köztársaságban kialakult és folyamatosan (át)alakuló pártrendszer a sajátos belső cseh, illetve szlovák viszonyoknak megfelelő képet mutat.

A cseh társadalomban a szélsőjobboldali és szélsőbaloldali értékek nemcsak a parlamenti politikai pártokban és azokra adott szavazatokban küzdenek meg egymással és másokkal, hanem fiatalok szélsőjobboldali (főként rasszista, romaellenes, bőrféjű), illetve szélsőbaloldali és anarchista szervezeteinek (újbaloldali, globalizációellenes) gyakori utcai összecsapásaiban is. Talán nincs a térségben még egy olyan társadalom, amelyben a két ellentétes táborra oszlott fiatalok annyiszor és olyan hevesen csapnának össze, mint éppen Csehország legnagyobb városaiban.

TÖRÉSVONALAK VEZETŐ POLITIKUSOK MEGÍTÉLÉSÉBEN

Mind a cseh, mind a szlovák társadalomban sajátos törésvonalak vagy mély, hosszan tartó konfliktusok alakultak ki azon karizmatikus, autoriter politikusok megítélésében, akik a két nemzetállam létrehozását és ezek politikai és gazdasági átalakítását levezényelték. Ez a törésvonal és ennek minősége, mélysége azt mutatja, hogy sem a cseh, sem a szlovák társadalom politikai kultúrája nem kellőképpen érett, mert a választók vezérelv alapján választott és isteníttet politikusokat segítettek kormányzati pozícióba. A vezérelv a szlovákoknál 1990 és 1998 között abszolút mértékben érvényesült, a cseheknél viszont, ugyanebben az időszakban, csak relatív mértékben.

A cseh politikai elitnek a köztársasági elnök mellett legmeghatározóbb személye Václav Klaus, aki pénzügypolitikával foglalkozó közgazdászként került előbb a szövetségi csehszlovák kormány pénzügyminiszteri posztjára, majd az 1992-es választások után a cseh miniszterelnöki székbe. V. Klaus a cseh társadalom egy meghatározatlan részének gazdasági, politikai, társadalmi kérdések megítélésére vonatkozó nézeteit (sőt azt is mondhatnánk, hogy értékrendjét) jeleníti meg. Olyanfajta, a ha-

gyományos politikai ideológiáktól mentes cseh kispolgári pragmatizmus megtestesítője, amelyet öelötté más politikusok (pl. Eduard Beneš) képviseltek, és amelyet Jan Patočka cseh filozófus „kiscsehség”-ként jellemzett. Ez sajátos cseh világlátást, a cseh problémáknak szűk keresztmetszetben, szűk látókörben, bizonyos provincializmussal való szemlélését és megoldását jelent. Ehhez a pragmatizmushoz kötődik az a külpolitikai törésvonalaknál elemzett szemlélet, amely víziók nélküli, szűken vett pragmatista, ezért gyakran megalkuvó politikai megoldásokat eredményez.

V. Klaus kiscseh politikai szemléletmódja és megvalósított politikai gyakorlata azonban a cseh társadalomban és politikai elitben egy idő elteltével olyan konfliktusokat hívott életre, amelyek hosszabb távon a cseh társadalom és politika szemléletmódjában és értékrendjében megnyilvánuló törésvonalakat rajzolnák ki. Bár e törésvonal másik oldalán a köztársasági elnök, V. Havel markáns (tág horizontú, „nagy-cseh”) szemléletmódja és ennek támogatása áll, mégis a cseh parlamentáris demokrácia intézményrendszerének stabilitását veszélyezteti, mivel Klaus eddig vagy a törvényhozás, vagy a végrehajtás élén, és egyúttal a három legnépszerűbb párt egyikének élén áll.

A Klaus által a fenti szemléletmód alapján megvalósított kormányzati és egyéb politikai gyakorlat kormányválságot, pártszakadást eredményezett, és mind ez idáig meghatározza a cseh parlamentáris rendszer jobboldali arculatát és további sorsát is. Mivel pedig a cseh társadalomnak legalább a fele polgári jobboldali szavazó, Klaus eddigi politikusi pályafutása a cseh jobboldal középtávú helyzetét is befolyásolja. A „kiscseh” kül- és belpolitika elutasításából alakult ki a polgári jobboldal másik fele, amely egyúttal a Klaus-mentes jobboldal hatalomba kerüléséért, választási győzelméért küzd. Így kirajzolódik az a Klaus-ellenes jobboldal, amelyet támogatnak a Klaus-mentes jobboldalt kívánó szavazók, és a Klaus-párti jobboldal, amelyet a Klaus-párti választók támogatnak. A Klaus-mentesség és a Klaus-pártiság mostanáig meghatározó választóvonal volt a cseh társadalom jobboldali részében, és ez a megosztottság legalább középtávon tartósnak mutatkozik.

A két vezető politikus közötti alapelvei különbség arra is vonatkozott, hogy a cseh társadalom legyen önkritikusabb és kritikussabb a saját politikai elitjével szemben. Ennek a vitának a lényege az volt, hogy V. Klaus mint miniszterelnök a cseh társadalomban azt a tévképzetet ébresztette és tartotta fenn 1998-ig, hogy Csehország a posztkommunista térség egyetlen békés, biztos, nyugodtan és határozottan fejlődő szigete, és mint ilyen mindegyik térségbeli állam közül a legfejlettebb. Hazai és külföldi elemzők és politikusok folyamatosan írtak és beszéltek a cseh gazdasági és társadalmi csodáról. A cseh társadalom kivételességét igazoló propagandának az is a feladata volt, hogy el-

hitesse a lakossággal, hogy a gazdasági és politikai átalakításért, a tranzícióért nem kell nagy árat fizetni. 1994–1995-ben a cseh miniszterelnök már azt hirdette, hogy túl vannak az átalakítás nehézségein, és ezentúl már könnyebb lesz az előremenetel.

A propaganda összefüggött Csehország biztonsági-politikai és gazdasági integrációjával is. Arra irányult, hogy bizonyítsa: a cseh társadalom Csehország történeti folyamatainak eredményeképpen évtizedek óta magában hordozza mindazokat a demokratikus értékeket, amelyek az európaiság ismérvei, és amelyek a teljesítendő integrációs elvárásokban feltételekként szerepelnek. A cseh társadalomnak tehát nem kell erőfeszítéseket tennie, hiszen minden alapja megvan arra, hogy az integráció kapui kinyíljanak előtte. A súlyos erőfeszítések és az integráció árának megfizetése nélküli könnyed és gyors integráció ábrándképével élt a cseh társadalom nagyobbik része néhány évig. A valóság azonban olyan súlyos és kiábrándító volt, hogy a problémák felszínre kerülése után, s miután kiderült, hogy a cseh csoda nem létezik, a társadalom a másik végletbe esett, és általános elkeseredés, fásultság uralkodott el.

A V. Klausszal (és értelmiségi körével) folyamatosan szemben álló köztársasági elnök, V. Havel (és értelmiségi köre) számtalanszor figyelmeztette saját társadalmát ennek az illúzióknak a veszélyére. Így az elmúlt évtizedben a gazdaság, a politika, a társadalom és állam szervezésére és középtávú jövőjére vonatkozó leglényegibb kérdésekben a társadalom két vezető politikusa között húzódó törésvonal egyúttal a cseh társadalomban húzódó törésvonalként is megmutatkozott.

A cseh belpolitikában néhány olyan markáns törésvonal került felszínre az 1990-es évek elejétől, amelyek a társadalom szervezésére és felépítésére, a társadalmi demokráciára, a politikai és közélet irányítására vonatkoznak. Ezek társadalomfilozófiai és elvi kérdések és különbségek, amelyek a cseh társadalmat, és főként annak elitjét két, egymással szemben álló táborra osztják. Mindenekelőtt a *civil társadalom* és az *állam* egymáshoz való viszonyára vonatkozó nézeteltérésekben, elvi és nézetkülönbségekben fogalmazódik meg, és lényegét tekintve máig tartanak. A két, egymással szemben álló irányzat vezéralakja a köztársasági elnök, Václav Havel, illetve a volt miniszterelnök, jelenleg a kétkamarás cseh parlament képviselőházának elnöke, a Polgári Demokrata Párt elnöke, Václav Klaus.

A cseh V. Klaus népszerű politikus volt az 1990-es években, de az ő népszerűsége nem közelítette meg a szlovákok között vezérként, a nemzet atyjaként és az önálló szlovák államiság létrehozójaként szeretett V. Mečiar népszerűségét. Mečiar már az 1990-es évek elején, ideiglenes belügyminiszterként úgy belopta magát a szlovákok szívébe, hogy Csehszlovákia szétválasztá-

sának három éve alatt 80-90 százalékos népszerűségnek örvendett. Ez a népszerűség a munka mellett magát jogásznak képző Mečiar mind 1990-ben, mind 1992-ben, mind 1994-ben, a választások eredményeként, a szlovák miniszterelnöki pozícióba emelte. Háromszor szavazták a szlovákok a legmagasabb végrehajtó hatalmi posztba azt a politikust, aki a hatalom csúcsán gondoskodott arról, hogy Szlovákia néhány év alatt a közép-európai térség „fekete lyukjának”, „fenegyerekének” hírében álljon a nyugati világ előtt. Azon világ előtt, amelynek integrálódó közösségébe a szlovák külpolitikai prioritások alapján Szlovákia is be szeretett volna jutni. A bizonytalan identitású szlovák társadalom egyharmada minden előzetes feltétel nélkül, a megvalósított politikai gyakorlat ellenére újra meg újra támogatja azt a politikust, aki a szlovákok között mélyen húzódó „törésvonalat” hozott létre. Ennek egyik oldalán a Mečiar-hívó jó szlovákok, a másik oldalán a Mečiar-ellenes rossz szlovákok találhatók. Ezt olyanfajta politikai szemlélettel és gyakorlattal érte el, amelynek lényege az, hogy a győztes visz mindent. A parlamentáris demokrácia többségi elvű gyakorlatára épít, és elveti a konszenzuális demokrácia megvalósításának lehetőségét. Ezen az alapon teljesen eliminálja a parlamenti ellenzéket, és folyamatosan ennek kiiktatására törekszik. Ez a konfrontatív politikusi személyiség konfrontatív politikai gyakorlatának megvalósítása, amelyben a kormányfő legfőbb törekvése, hogy a végrehajtó hatalmat senkivel se kelljen megosztania. Ezért útjában van minden olyan hatalmi pozíció, amely a hatalom alkotmányos megosztására épül. A hármas hatalommegosztás ellen többszörös támadást indított, és lehetetlenné kívánta tenni a köztársasági elnököt annak személyében és alkotmányos intézményét tekintve. Támadást indított a bírói hatalom, elsősorban az alkotmánybíróság ellen.

Ez a konfrontatív politikai gyakorlat olyan konfliktusokat gerjesztett, amelyek mind a politikai eliten belül, mind a társadalomban kialakították azt a törésvonalat, amelyet az elkövetkező években nehéz lesz áthidalni vagy felszámolni. Ez a politika ugyanis mély nyomokat hagyott a szlovák jogrendben is, abban a jogrendben, amely a parlamentáris demokrácia szabályai között a pártok egymáshoz való viszonyát, a választójogot stb. szabályozza. Így a Mečiar-ellenes blokknak továbbra is életben kell maradnia, mert életben tartja a bel- és külpolitikai szükségesszerűség. Amíg ez fennáll, és Mečiar maga pártelnök, addig a Mečiar-hívók tábora is létezik, így a tényleges politikai helyzet fenntartja a kialakult törésvonalat.

Nemcsak a csehek Klaus-párti és Klaus-ellenes csoportjai küzdenek egymással, hanem a szlovákok Mečiar-ellenes és Mečiar-párti csoportjai is. A kettő között az a különbség, hogy míg Václav Klausnak a kormányzati hatalom élére kerülése (talán) nem veszélyezteti közvetlenül a csehek integrációs törek-

véseit, addig a szlovákokét Mečiar kormányfővé való megválasztása közvetlenül veszélyezteteti. Ez konkrét integrációs nyomás, amely egyúttal életben tartja a szétszakadó félben lévő Mečiar-ellenes szlovák kormánykoalíciót.

IRODALOM

- G. Márkus György, 1994. Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai. In: *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA PTI, 27–46.
- Hamberger Judit, 1997. Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca. Budapest, TLA, 193.
- Hamberger Judit, 1998. A civil társadalom formálódása Csehországban és Szlovákiában. *Regio*, 3. sz. 129–138.
- Hamberger Judit, 1999. A cseh közgondolkodás németképe a kilencvenes években. In: *Globalizáció és nemzetépítés*. Budapest, TLA, 69–97.
- Hamberger Judit A kormányzati politikák és az ellenzék viszonya Csehországban és Szlovákiában az 1990-es években. In: *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Budapest, TLA, 53–82.
- Klokočka, Vladimír, 1997. *Ústavní zřízení České republiky (A Cseh Köztársaság alkotmányos berendezkedése)*. Vyšehrad, Praha
- Mareš, Miroslav, 1999. České politické strany a zahraniční politika (A cseh politikai pártok és a külpolitika). *Mezinárodní vztahy*, 2. sz. 7–20.
- Polícar, Radek, 2000. Jsou navrhované změny volebního zákona v souladu s ústavou? (A választójogi törvény javasolt módosításai összhangban vannak-e az alkotmánnyal?). *Politologický časopis*, 2. sz. 178–182.